

HAMİD B. ABDUL FETTAH EL-PALUVİ'NİN HAYATI, ZÜBDETÜ'L-İRFAN ADLI ESERİ VE KIRAAT İLMİNDEKİ YERİ

Abdulhamid PEHLİVAN

Yüce Kitabımız Kur'ân-ı Kerîm, ilk günden itibaren bir yandan zengin anlam dünyasıyla diğer yandan da kendisine özgü mûsiki ve okunuş tarzıyla insanları derinden etkilemiştir. Hz. Peygamber (sav) Kur'ân konusunda Cebrail aracılığıyla eğitilmiş, kendisi de benzer eğitimi ashâbı üzerinde icra etmiştir. Resûlullah ashâb içerisindeki güzel seslileri ve güçlü ezberleme yeteneğine sahip olan kişileri Kur'ân kıraati için teşvik etmiş hattâ özel olarak yetiştirmiştir. Resûl-i Ekrem döneminde ashâb içerisinde bazıları Kur'ân'ı güzel okuma noktasında temayüz etmişler, bunlar kıraat ilminin sonraki nesillere intikalinde de büyük görevler üstlenmişlerdir. Kıraat alimleri günümüze kadar aynı titizlikle bu sancağı taşımışlardır.

İslami ilimler arasında önemli bir yere sahip olan kıraat ilmi, doğrudan doğruya Kur'an'ın okunmasıyla ilgilidir. Eğer bu mütevatir kıraatlerden bir kısmı zayi olsa, ona isnat edilen itikat, ibadet ve muamelattaki hükümlerin mesnedinin kaybolması tehlikesi ortaya çıkar. Bu da kıraat ilminin önemini göstermektedir.

Bu çalışmada, Hamid b. Abdulfettah el-Palüvi'nin hayatı kıraatler bağlamında incelendiği için, kıraat ilmiyle alakalı genel bilgilerin verilmesi konunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu nedenle aşağıda kıraat ilmiyle ilgili bazı kavramlara yer verdikten sonra, Kıraat İlminin konusu, gayesi, faydası, kıraat çeşitleri hakkında genel bilgilere yer verilecektir. Daha sonra Hamid b. Abdulfettah el-Palüvi'nin hayatı ve eseri olan Zübdetü'l-İrfan hakkında bilgi vermeye çalışılacaktır.

KIRAAT İLMİNİN TANIMI, KONUSU, GAYESİ VE FAYDASI

Kuran; Hz. Peygamber (sav)'e inzal olunmuş, Mushaflarda yazılmış, tevatür yoluyla nakledilmiş ve tilavetiyle ibadet edilen muciz bir kelimadır. Kur'an: "Meşhur Yedi Harf üzerine, nakil ile mushafın iki kabı arasında bize naklolunan kitaptır." tarifine Tacuddin Subkî (756/1355) "Tilavetiyle ibadet olunan" kaydını koymuş¹, Gazali (505/1111) bu tarife hiçbir şeyin karışmaması için "el-Mushaf" tabirini kullanmıştır.²

Kıraat (القرأة) kelimesi, sözlükte okumak ve tilavet etmek anlamına gelen semai bir mastardır. "Kıraat imamlarından her birinin, rivayet ve tarikler ittifak etmek suretiyle, diğerinden farklı okuyuşudur." Kıraatın terim manası şu şekilde

¹ İbnu's-Subkî, *Cemu'l-Cevâmi*, Mısır, 1356, I, 109

² Gazalî, *el-Mustasfâ min Usûli'd-Din*, Mısır, 1375. 65.

tarif edilmektedir; kaynaklarda nakledenlerine nispet ederek, Kur'ân kelimele-
rinin telaffuz (eda) keyfiyetleri ve Kur'ân lafızlarında mevcut (nakledilmiş)
ihtilaflar ile meşgul olan bir ilimdir.³

Kıraat ilmi ise şöyle de tarif edilmiştir: Kuran-ı Kerim'in kelimelerinin
mütavâtir okunuş şekillerini ve onlardaki farklı okuyuşları Kıraat imamlarına
isnad etmeye kıraat denilmektedir.

Bu ilim ayrıca, hafz-isbat; tahrik (harekeyle okumak)-teskin (sükûn ile
okumak); fasl-vasl ve teshîl gibi kelimelerin telaffuzuyla alakalı meselelerde
Kur'ân'ı nakledenlerin (kurrâ) ittifak ve ihtilaf ettiği konuların kendisiyle
bilindiği ilim dalı olarak da tanımlanmaktadır.⁴

Kısaca tanıttacak olursak; kıraat ilminin konusu -med, kasır ve nakil gibi
durumların gözetilmesi bakımından- Kur'ân'ın kelimeleridir.⁵

Kıraat ilminin gayesi bir bütün olarak kıraat vecihleri arasından kıraat
imamlarının hangilerini okuduğunu ve her kıraat imamı için ayrı ayrı olmak
üzere, bu vecihlerden hangisini tilâvet ettiğini bilmektir.⁶

Kıraat ilminin sağladığı pek çok faydanın yanı sıra, onun en önemli yararı,
Kur'ân kelimelerini telaffuz ederken dili hatadan korumak ve böylece Kur'ân'ı
tahrif ve tağyirden muhafaza etmektir.⁷

Kurra; lügatte okuyucu veya okuyan anlamına gelen el-Kari kelimesinin
çoğuludur. **İstilahta ise,** yedi veya on mütevatir kıraatın kendilerine isnat
olunduğu meşhur imamlara denir. Aynı anlamda “imam” veya “mukri” tabirleri
de kullanılmaktadır.

Rivâyet; Bir imam'dan, bir râviye nisbet olunan her ihtilafa veya daha
geniş bir tabirle, “imamların râvileri arasındaki ihtilafları nakletmeye rivayet
denir”⁸

Târik; Râvilerden sonra gelenlerin ihtilaflarına tarik denir.⁹

KİRÂATLARI ELDE ETME YOLLARI

Kıraat ve Tabakat kitapları tetkik edildiğinde, kıraat öğreniminde iki usul
göze çarpar: Talebenin okuyup, hocanın (şeyh)'in dinlemesine arz; buna
müteahhirinin metodu denir.¹⁰ Muallimin okuyup, talebenin dinlemesine ise
İstima' denir. Bu da mutekaddiminin metodudur.¹¹

³ Neşşâr, el-Büdûru 'z-Zâhire, 7; Dimyâtî, İthâf, I, 67.

⁴ Dimyâtî, İthâf, I, 67.

⁵ Neşşâr, el-Büdûru 'z-Zâhire, 7; Dimyâtî, İthâf, I, 67.

⁶ Neşşâr, el-Büdûru 'z-Zâhire, 7; Dimyâtî, İthâf, I, 67.

⁷ Neşşâr, el-Büdûru 'z-Zâhire, 7; Dimyâtî, İthâf, I, 67.

⁸ el-İtkan, I, 76.

⁹ el-İtkan, a. e., 76.

¹⁰ Aliyyü'l-K'arî, el-Minahu'l-Fikriyye alâ metni'l-Cezeriyye, Mısır 1335 h., 20

¹¹ el-Minahu'l-Fikriyye, 20

Kıraat okuyan ve okutanlar arasında bu usullerden yalnız semai veya yalnız arz, bazen her ikisi birden cereyan eder.

Kıraatle ilgili kitaplarda hafız ve Kurraların hayatı ve kıraat okumaları anlatılırken:

- a- Sema için (semea min) veya (sem'an),
- b- Arz için (karaa ala, arade ala) veya (Arden),
- c- Her ikisi için ise, (Sem'an ve Arden) şeklinde ifadeler kullanılmaktadır.

KIRAAT ÇEŞİTLERİ

Genelde kıraatler, sıhhat bakımından, sahih kıraatler ve sahih olmayan kıraatler olmak üzere iki kısma ayrılmışlardır. Şimdi bunları sırasıyla ele alalım.

a. Sahih (mütevatir) Kıraatler ve Şartları

Sahih kıraatler, sahih bir senetle Rasulullah (sav)'a ulaşan¹², bir vecihle de olsa Arap dili gramerine ve hattına, takdire ve ihtimalen bile olsa, Mesahif-i Osmaniye'ye uygun olan kıraatlere denir. Bu kıraatleri, mütevatir oldukları için red ve inkar etmek caiz değildir. Zira bu kıraatler, Kur'an'ın nazil olduğu "yedi harf"ten sayılmaktadır. Bunlardan herhangi birisinin eksik olduğu kıraatler de şaz, zayıf veya batıl kıraat adını alır.

İmamlardan her biri bir belde halkını temsil etmektedir. Her hâlükârda bir belde halkı da tevatür adedi konusunda yeterli olmalıdır.

İbnü Haldun (ö.808/1405) Mukaddime adlı eserinde: "yedi kıraatın nakilleri, edalarıyla beraber mütevatirdir" diyerek, kıraatlerin eda cihetleri de dahil olmak üzere mütevatir olduklarını vurgulamıştır.¹³

b. Sahih olmayan kıraatler

Yukarıda söylediğimiz sahih kıraat şartlarından herhangi birisi eksik olursa, bu kıraata sahih olmayan kıraat denir. Zikredilen şartlardan birinin eksikliği sebebiyle bu kıraatler, ehad, şaz, mevzu ve müdrec kıraatler diye adlandırılırlar.

Senetleri bakımından kıraatler ve hükümleri

Kıraatlerin senet bakımından tasnif edilmesinde Süyûtî'nin (ö. 911/1505), el-İtkân'ında aşağıdaki altılı tasnifi yaptığı; ondan sonra gelenlerin de bu tasnifi benimsediği görülmektedir. Şimdi bunları sırasıyla görelim:

¹² Ömer el-Caberi (ö. 732/1331) ve İsmail Hakkı İzmirli (ö. 1366/1946)'ye göre sahih kıraatların şartları içinde en önemlisi senettir.

¹³ İbn Haldun, Mukaddime, (I-II) (Hazırlayan: Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İst. 2004, 784

a. Mütevatir kıraatler; Yalan haber nakletme üzerine ittifak edip birleşmeleri aklen mümkün olmayan bir toplumun, kendileri gibi aynı özellikteki, diğer bir gruptan rivayet ettikleri muttasıl bir senetle Peygamberimiz (sav)'e ulaşan kıraat vechine, mütevâtir kıraat denir.¹⁴ Ebu Cafer, Yakup ve Halefû-l Aşirin kıraatleri de İslam ümmetinin benimsediği mütevatir kıraatlerdir. Zerkeşî (ö.794/1392), "cumhûra göre kıraat-i seb'a'nın mütevâtir olduğunu" bildirmiştir.¹⁵

b. Meşhur kıraatler; Resm-i hatta ve Arap diline uygun olup senedi sahih olmakla birlikte, tevâtür derecesine yükselemeyen fakat kıraat imamları arasında şöhret bulan kıraat vechine, meşhur kıraat denir. Bu tür kıraatler kurrâ nezdinde meşhurdur ve onlar kıraatlerin bu nev'inde herhangi bir hata görmemiş; onları şâz kıraatlerden saymamıştır. Bu tür kıraatlerle Kur'an tilâvet edip; kıraat-i seb'a imamlarının, tariklerinde ihtilaf etmeleri meşhur kıraatin örneklerindendir. Bu durumda kıraat-i seb'a imamlarının râvîlerinin birbirinden farklı nakilde bulunduğu görülür.¹⁶

c. Ehad kıraatler; Âhâd kıraat, senedi sahih olmakla birlikte, resm-i hatta ya da Arap dil gramerine uymayan veyahut da kıraat imamları arasında istenilen şöhrete ulaşamayan kıraatlere âhâd kıraat denir. Bu tür rivâyetlerle Kur'an kıraati câiz değildir.¹⁷

d. Şaz kıraatler; Senedi sahih olmayan kıraat vecihleri/rivâyetleri şâz kıraat olarak isimlendirilir.¹⁸

e. Mevzu kıraatler; Hz. Peygamber'den rivâyet edilmediği halde sonradan uydurulan hiçbir esasa dayanmayan ve asılsız olarak bir kimseye nispet olunan kıraatlerdir.¹⁹ Mevcut kıraat rivâyetlerini tasnif eden kaynaklar, bu tür kıraate "إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ" ayetinin²⁰ -fâil ile mef'ulün lafzen yer değiştir-

¹⁴ Süyûtî, el-İtkân, II, 502-503; Kattân, Mebâhis, 169.

¹⁵ Zerkeşî, el-Bürhân, I, 318.

¹⁶ Süyûtî, el-İtkân, II, 503; Kattân, Mebâhis, 169.

¹⁷ Süyûtî, el-İtkân, II, 503-505; Kattân, Mebâhis, 169.

¹⁸ Süyûtî, el-İtkân, II, 505; Kattân, Mebâhis, 169.

¹⁹ Süyûtî, el-İtkân, II, 503; Kattân, Mebâhis, 169.

²⁰ Fâtır 35/28.

“وَمِنَ النَّاسِ وَالْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ كَذَلِكَ إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ

[İnsanlardan, hayvanlardan ve davarlardan yine böyle türlü renklerde olanlar vardır. Kulları içinde ancak âlimler, Allah'ı gerektiği tarzda tazim ederler. Muhakkak ki Allah, azîz ve gafurdur (mutlak galiptir, çok affedicidir).]

mesiyle- ²¹” الْعُلَمَاءُ اللَّهُ مِنْ عِبَادِهِ إِنَّمَا يَخْشَى şeklinde okunmasını örnek göstermektedir.²²

f. Müdrec kıraatler; ayetlere tefsir kabilinden yapılan ziyadelerden ibarettir. Kur'an kıraatlerine tefsir amacıyla ilave edilen kelimelere müdrec kıraat denir.²³

Günümüz araştırmacılarından Abdurrahman Çetin, kıraat çeşitleriyle alakalı yukarıda zikrettiğimiz tasnifi aktardıktan sonra, kıraatleri iki ana grupta toplamanın mümkün olduğunu ifade etmiştir. O, buna göre kıraatleri a) Kıraat-i Aşere'yi içine alacak şekilde mütevâtir ve b) Bunların dışındaki kıraat vecihlerini/rivâyetlerini ifade etmek üzere şâz diye iki ana başlık altında toplamıştır.²⁴

KIRAAT İLMİNİN TARİHÇESİ

Bu konuyu dört bölümde inceleyeceğiz: a. Kıraat ilminin doğuşu, b. Kıraat ilminin gelişmesi, c. Kıraat ilminin yayılması, d. Kıraat ilminin tarikleri

a. Kıraat ilminin doğuşu

Konuyla ilgili rivayetlerden, Hz. Peygamber'in kendisine inzâl edilen vahiyleri, peygamberliğinin erken dönemlerinden itibaren yazdırdığı²⁵ ve her yıl Ramazan ayında o zamana kadar inzâl edilmiş olan vahiyleri Cebrâil (as) ile tekrar mukabele ettiği; Rasûlullah'ın vefatından önceki son Ramazan ayında ise bu arza hadisesinin iki kez gerçekleştiği anlaşılmaktadır.²⁶ Hz. Peygamber'in nübüvvet görevinin esasının kendisine inzâl olunan vahiyleri insanlara ulaştırmak olduğu; O'nun her vesileyle insanlara Kur'an'dan sûreler/ayetler okuduğu; özellikle de -neredeyse peygamberlik görevi boyunca- kıldırıldığı (kıraatin cehrî olduğu) namazlarda sürekli Kur'an okuduğu düşünülürse,

²¹ Bu durumda cümle “Allah, kulları arasında ancak âlimlerden çekinir(!)” gibi İslâm inancı açısından çarpık bir anlamı ifade etmektedir. Ancak mezkûr âyetin tefsirini yaparken bu kıraate de temas eden Zemahşerî, burada haşyet'in (korku), istiâre olduğunu; buna göre cümlenin, nasıl insanlar arasında kendisinden korkulan kişi yüceltilirse, O, kulları arasından ancak âlimleri yüceltir anlamına geldiğini söylemiştir (Zemahşerî, Keşşâf, V, 154).

²² Bu kıraat kaynaklarda Ömer b. Abdulazîz ve Ebû Hanîfe'ye nispet edilerek nakledilmektedir. Bu rivâyet için bkz. Kirmânî, Şevâzzü'l-Kırâât, 396; İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, I, 16.

²³ Süyûtî, el-İtkân, II, 506-508; Kattân, Mebâhis, 170.

²⁴ Bkz. Çetin, Yedi Harf ve Kıraatler, 214.

²⁵ Meselâ Hz. Ömer'in Müslüman olması anlatılırken, Tâhâ Sûresi'nin yazılı olduğu bir sahifeden bahsedilmesi, Kur'ân vahiylerinin erken dönemden itibaren yazıyla kayıt altına alındığına delalet eden örneklerden birisi olarak ileri sürülmektedir. Hz. Ömer'in Müslüman olmasının anlatıldığı mezkûr rivâyeti için bkz. İbn Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye, I, 343-346. Ayrıca, Hz. Peygamber'in nâzil olan vahiyleri yazdırmak suretiyle kayıt altına aldığını gösteren birkaç örnek için ayrıca bkz. Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'ân”, III, IV.

²⁶ Her yıl Ramazan ayında Hz. Peygamber ile vahiy meleği Cebrâil arasında gerçekleşen arza hakkındaki rivâyetler için meselâ bkz. Buhârî, “Bed'ü'l-Halk”, 6, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 7; Taberî, Câmi'u'l-Beyân, I, 26.

ashabın Hz. Peygamber'den bol bol Kur'an dinlediği ve öğrendiği ortaya çıkmaktadır. O'nun ayrıca eğitim amacıyla -ashâb-ı suffe²⁷ gibi- yürüttüğü faaliyetler ise ayrıca değerlendirilmesi gereken bir konudur.

İnsanlara kendisine inzâl edilen ayetleri ve sûreleri tebliğ etmekle birlikte Hz. Peygamber, Kur'an'ı bütün sahabeye bizzat kendisi öğretme-miştir. Özellikle Müslümanların sayısının arttığı nübüvvetin ilerleyen yıllarında bunun mümkün olmadığı da görülmektedir. Bu nedenle Hz. Peygamber'in bizzat kendisinden Kur'an öğrenme konusunda ashabın farklı derecelere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ancak O, Kur'an öğrenmeleri için bu işte öne çıkmış bazı sahâbîlerin isimlerini halka açıklamış; aştaptan, Kur'an'ı bu kimselerden öğrenmelerini istemiştir.²⁸ Bu hitabın, tamamının Arap olan/Arapça konuşan insanlara yapıldığı dikkate alınırsa, Hz. Peygamber'in Kur'an öğretimine ve onun lafzen okunmasına da özel bir önem verdiği ortaya çıkmaktadır. Yoksa amaç sadece mesajın öğretilmesi ve ulaştırılması olsaydı, Hz. Peygamber'in kendisine vahyedilen Kur'an lafızlarını muhafaza etmek gayesiyle aldığı bu ve benzeri pek çok tedbire gerek kalmazdı. Ancak Kur'an'ın -mesajının yanı sıra- lafzen öğretilip nakledilmesi, o şekliyle korunması çok önemli olduğu için Rasûlullah, inzâl olunan vahiyleri özel olarak yazdırmış; insanlara bunları öğretmiş; kendisi zaman zaman onlardan Kur'an dinlemiş; bizzat ulaşamadığı yerlere yetiştirdiği sahabilerini göndermiş ve -yukarıda ifade edildiği üzere- Kur'an'ı kendilerinden öğrenmeleri için insanlara bazı isimleri tavsiye etmiştir. Özellikle *yedi harf* ile ilgili rivayetler değerlendirildiğinde, Hz. Peygamber'in Kur'an'ın yedi harf üzere inzâl edildiğini²⁹ bildirdiği zamana kadar, büyük bir ihtimalle, Kur'an'ın bu şekilde, tek bir harf (form) üzere okunduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber ümmetinin içinde yaşlıların, çocukların ve okuma yazma bilmeyen pek çok insanın bulunduğu söyleyerek -Kur'an'ın okunması hususunda- Allah Teâlâ'dan bir kolaylık niyaz etmiş; bunun üzerine Cebrâîl (as), Kur'an'ın *yedi harf* üzere inzâl edildiğini bildirmiştir.³⁰ Bu ve buna benzer yedi harf ile ilgili diğer rivayetler incelendiğinde, yedi harf ruhsatının temel

²⁷ *Suffe*, Mescid-i Nebvî'nin bitişiğinde yoksul sahâbîlerin barınması için yapılan ve giderek bir eğitim kurumu haline gelen yer. Burada kalan ve çoğunluğunu muhacirlerden oluşan topluluğa "ashâbü's-Suffe/ashâb-ı Suffe" veya "ehlü's-Suffe/ehl-i Suffe" denilmiştir (Baktır, Mustafa, "Suffe, *DİA*, XXXVII, 469-470).

²⁸ Örneğin Hz. Peygamber, "Kur'an'ı şu dört kişiden öğrenin: Abdullah b. Mes'ûd, Sâlim, Muâz, Übey b. Ka'b." buyurmuştur (Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'an", 8).

²⁹ Kur'an'ın yedi harf üzere inzâl edildiğini bildiren rivâyetler için bkz. Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'an", 5, "Bed'ü'l-Halk", 6; Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirîn", 272; Tirmizî, "Kırâat", 11; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, I, 21, 24 vd.; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II, 384; Nemerî, *et-Temîd*, VIII, 272 vd.; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, I, 71-82.

³⁰ Tirmizî, "Kırâat", 11; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, I, 31; İbn Hibbân, *Sahih*, III, 14.

amacının,³¹ Kur'an okuma hususunda Müslümanlara (özellikle de o dönemdeki farklı kabilelere mensup Müslüman Araplara) kolaylık sağlamak olduğu görülmektedir.³²

Yedi harf ile ilgili rivayetlerden birinde Hz. Ömer (ö. 23/644), Hişâm b. Hakîm'in (ö. ?) Furkân Sûresi'ni Hz. Peygamber'in kendisine öğrettiğinden farklı bir şekilde okuduğunu duyunca onu hemen Hz. Peygamber'e götürmüş ve durumu kendisine arz etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber her ikisinden de söz konusu sûreyi/ayetleri dinledikten sonra adı geçen sûrenin her iki şekilde de nâzil olduğunu bildirmiştir. Rasûlullah, Kur'an'ın yedi harf üzere inzâl edildiğini söylemiş ve onlardan bunların hangisi kolaylarına gelirse o şekilde okumalarını istemiştir.³³ Konuyla ilgili benzer bir durum Übey b. Ka'b'dan (ö. 33/654) da nakledilmiştir.³⁴

Kıraat İlminin doğuşunu ve kıraat ihtilaflarının temelde nelere dayandığını iyi kavrayabilmek için, Hz. Ebu Bekir devrinde cem edilip Mushaf haline getirilmiş olan Kur'an ayetlerinin, Hz. Osman devrinde teksir ve istinsah³⁵ ettirilip ve çeşitli beldelelere, o mushafın ihtiva ettiği kıraat vecihlerini öğretecek

³¹ Kur'an'ın yedi harf üzere inzâl edildiğini haber veren hadislerde geçen "seb'atü ahruḫ (yedi harf)" ifadesiyle ne kastedildiğine dair çok çeşitli görüşler [kırk civarında (Süyûtî, *el-İtkân*, I, 309)] ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden birkaç tanesi şu şekildedir:

a) "el-ahruḫü's-seb'a" tabiri müteşâbih olup, bunun manasını anlamak mümkün değildir (Zerkeşî, *el-Bürhân*, I, 213; Süyûtî, *el-İtkân*, I, 309; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 113-114).

b) "el-ahruḫü's-seb'a" tabiriyle, Arap kabilelerinden yedisinin dili/lehçesi kastedilmiştir (Zerkeşî, *el-Bürhân*, I, 217-220; Süyûtî, *el-İtkân*, I, 320-324; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 114-119).

c) "el-ahruḫü's-seb'a" tabiriyle, aynı manaya gelen lafızların (müterâdif lafızların) yedi vechi kastedilmiştir (Zerkeşî, *el-Bürhân*, I, 220-223; Süyûtî, *el-İtkân*, I, 316-320; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 119-123).

d) "el-ahruḫü's-seb'a" tabirinde geçen "seb'a" (yedi) kelimesiyle -sayısal değer ifade etmesi anlamında yedi şey değil- çokluk anlamı kastedilmiştir (Zerkeşî, *el-Bürhân*, I, 212; Süyûtî, *el-İtkân*, I, 309-310; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 123-130).

e) "el-Ahruḫü's-Seb'a" tabiriyle, kıraat ihtilaflarında bulunan yedi vecih kastedilmiştir (Zerkeşî, *el-Bürhân*, I, 223; Süyûtî, *el-İtkân*, I, 311-315; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 130-135).

f) "el-ahruḫü's-seb'a" tabiriyle, kıraat-ı seb'a (yedi kıraat) kastedilmiştir (Zerkeşî, *el-Bürhân*, I, 214; Süyûtî, *el-İtkân*, I, 310-311; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, 111-112).

³²Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, VIII, 125; Öztürk, Mustafa, "Kur'an Kıraatlerinin Tarihî Serencamına Genel Bir Bakış", *Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: III, sayı: 1, yıl: Ocak-Haziran 2003, 208.

³³Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'an", 5; Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirin", 270, 271; Tirmizî, "Kırâât", 11; Nesâî, "İftitâh", 37.

³⁴Konuyla ilgili olarak Übey b. Ka'b'ın başından geçen olayın anlatıldığı bu rivâyet için bkz. Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirin", 173; Nesâî, "İftitâh", 37; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, I, 29-30, 32-38; İbn Hibbân, *Sahih-i İbn Hibbân*, III, 15-16; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II, 385.

³⁵Rivayetlerde beş veya yedi adet olarak teksir edildiği bildirilen Kur'an nüshalarından her biri merkezi durumda olan Mekke, Şam, Kufe, Basra, Yemen ve Bahreyn'e gönderilmiş ve İmam adı verilen Nüsha ise Medine'de bırakılmıştır. h. 25. Yılında vuku bulan bu önemli olayda, bu nüshaların hattına ve tertibine uymayan diğer nüshaların, Halifelikçe yakılması istenmiştir.

bir zat³⁶ ile gönderildi. Kur'an'ın kıratını bizzat Resûlullah (sav)'den öğrenmiş olan Ashabdan aldılar ve öğrendikleri gibi okudular.

Bu Mushafların noktasız, harekesiz ve kelimelerinin yazılış şekillerinin de muhtelif kıraat vecihlerinin imkan dahilinde olması hasebiyle, kıraat ve Kur'an'ı rivayet ve telakkide esas umde mushafların hattı olmuştur. Ekseriyetle Hz. Osman'ın Mushaflarla gönderdiği kimselerin, götördükleri Mushaflarına uygun olan kıraatleri, bulundukları beldeye yayılmaya başlamıştır.

Bilindiği gibi Sahabe (ra)'ın Rasulullah (sav)'den kıraatı elde ediş şekilleri çeşitli idi. Bunlar içerisinde, Rasulullah (sav)'den bir kıraat alan olduğu gibi, iki ve daha fazlasını alanlar da vardı. İşte bu sebebe dayanarak denilebilir ki, kıraatı alan Tâbiîn ve Etbâ'u't-Tâbiîn'in de kıraatlerindeki farklılık devam etti. Aynı durum kıraatlerin son bulduğu imamlara vasıl oldu. Onlar da bu kıraatleri tespit ettiler, tespit ettikleri kıraatleriyle isim aldılar ve mensub oldukları kıraatleri yaydılar. Kıraat ilminin ve kıraatlerin çeşitli olmasının menşei Kuran-ı Kerim'in inzal olduğu "Yedi Harf"tir, yoksa ne Peygamberimiz (sav) efendimizdir, ne de kıraat imamları...

b. Kıraat ilminin gelişmesi

Kıraatler hakkında alimler eser yazmaya başladıkları zaman, "Yedi Kıraat" tabiri İslam şehirlerinde bilinmiyordu. İlk defa kıraat ilmini yazan Ebu Ubeyd el-Kasım b. Selam (ö.224/828), Ebu Cafer et-Taberi (ö.310/922) ve Ebu Hatim es-Sicistani (ö.255/868), yazdıkları eserlerinde, bu "Yedi Kıraat"ın birkaç mislini zikretmişlerdir.

İkinci hicri asrın başında, İslam şehirlerinde Müslümanların imamlardan bir kısmına karşı diğer bazılarının kıraatlerini tercih etmeye başlaması ile bu "Yedi Kıraat" tabiri meşhur olmaya başlamıştır. Medine'de Nafi (ö.169/785)'in kıraatı, Şamda İbnü Amir (ö.118/736)'in kıraatı, Basra'da Ebu Amr(ö.154/770) ve Yakub (ö.205/820)'un kıraatleri, Kufe'de Hamze (ö.188/803) ve Asım (127/744)'ın kıraatleri meşhur oldu.

Bu imamlar içerisinde İbnu Amir ile Ebu Amr hariç diğer imamlar Arab değildir.

Üçüncü hicri asırda kıraatleri yediye tahsis eden Ebu Bekir b. Mücahid (324/935)'dir.

İbnu Mücahidden sonra, halk onun bu tasnifine uymuştur. Şu kadar var ki, muhakkikinden olan zevat bu yediye, sonradan bazı isimler daha katmışlardır. Mesela İmam el-Beğavi (ö.510/1116), tefsirinde bu yediye şu üç imamı da ilave etmiştir: Yakub el-Hadrami, Halef b. Hişam b. Saleb, Ebu Cafer Yezid b. el-Kaka. Bu yedi imamın kıraatlerinin doğruluğu üzerinde ümmet icma etmiştir.

³⁶ Zeyd Bin Sabit Medine'de görevlendirilmiş, Abdullah Bin Sait Mekke'ye, Muğire Bin Şihap Şam'a, Ebu Abdurrahman es-Sülemi Kufe'ye, Amr Bin Kays ise Basra'ya gitmişlerdir.

Daha sonra, bu yedi imama üç kişi daha ilave edilerek on kıraatın meydana geldiğine yukarıda işaret etmiştik. Yedi imama ilave edilen meşhur üç imamın da kıraatlerinin aynen yedi imamda olduğu gibi mütevatir olduklarını ve mütevatir kıraatlerin bütün şartlarını haiz bulduklarını ispat eden, İbnü-l Cezeri'dir.

Bu on kişiye de daha dört kişi ilave olunarak on dört kıraat hasıl olmuştur ki, bu dört kişi de el-Hasanü-l Basri, İbnü Muhaysın, Yahya b. el-Mübarek el-Yezidi ve Ebul Ferec Muhammed b. Ahmed eş-Şenbuzidir.

c. Kıraat ilminin yayılması

Kıraat ilmi yazılıncaya kadar, hafızlar ve kıraat alimleri, bu kıraatleri fasılasız olarak birbirilerine nakletmişlerdir. Doğuda ve Endülüs'te Müslümanlar, bu ilme önem vermişler ve çeşitli eserler meydana getirmişlerdir. İbnü-l Cezeri'nin beyanına göre, kıraat ilmi, Mağrib beldelerine ve Endülüs'e hicri dördüncü asrın sonlarında girmiştir.

İlk defa kıraatleri ortaya koyan Ebu Ömer Ahmed b. Muhammed b. Abdillah et-Talamneki (ö.429/1037)'dir. Sonra onu Ebu Muhammed Mekki b. Ebi Talib el-Kaysi takip etmiş, daha sonra meşhur "et-Teyisir" sahibi Ebu Amr Osman b. Said ed-Dani bu konuda en önemli eserler yazmıştır.

Şam'a kıraat ilminin ashabdan Ebu-d Derda ile girdiği söylenebilir.

Türkler arasında kıraat ilminin devamlı olarak okunduğu ve okutulduğu muhakkak ise de, İbnü-l Cezeri'nin 798 hicri (1395 m.) senesinde Yıldırım Beyazıd (805/1402) zamanında Bursa'ya gelişi ve orada "en-Neşr", "Tayyibe"³⁷ (Takrib tarikine göre) ve "et-Tahbir"³⁸ (Aşere tarikine göre) isimli eserlerin yazıldığı dönemi bilhassa zikretmek zorundayız.

d. Kıraat ilminin tarikleri

Hicri 500 (1106) tarihine kadar, "İnfirad Tariki" ile Kur'an-ı Kerim'in vecihleri, her imam için bir hatim yapmak suretiyle öğrenilir ve öğretilirdi. Bu tarihten sonra "İmdirac Tariki" ile bir hatimde bütün kıraat vecihlerini tedris ve kıraat etmek zamanımıza kadar devam edip gelmiştir.

Kıraat alimleri arasında iki tarik kabul edilmiştir:

1. **Seba Tariki:** İmam Ebu Amr ed-Dani'nin "et-Teyisiri" ile İmam Şatibi'nin "Hırzü-l Emani"sinin ihtiva ettiği kıraat vecihlerine Seba Tariki denir.

2. **Aşere Tariki:** İmam Şemsü'd Din Muhammed b. el-Cezerinin "et-Tahbiri" ile "ed-Dürre" isimli eserlerinin münderecatına da Aşere Tariki denir.

³⁷ Tayyibetü'n-Neşr fi'l-Kıra'ati'l-Aşr

³⁸ Tahbiru't-Teyisir

Bunlardan başka bir de “Takrib Tariki” vardır ki, o da Kıraat-ı Aşere imam-
larının ravileri ile o ravilerin ravileri arasında ufak tefek ihtilafları öğrenmeye
ve okumaya denir.

Birincisine *Teysir Tariki* adı verilir ki, ed-Dani'nin “et-Teysir”i ile İbnü-l
Cezeri'nin “et-Tahbir”ini asıl itibar edip, bunlara “eş-Şatibiyye” ve “ed-
Dürre”yi ilave etmekten ibarettir. Sonraları bu tarik “İstanbul Tariki” adıyla
meşhur olmuştur.

İkincisine *Tarik-i Şatibiyye* denir. Şeyh Şehazetü'l Yemeni özellikle
Şatibiyye Tarikini Mısırda yaydığı için, bu tarik da “Mısır Tariki” adını almıştır.

İstanbul ve Mısır Tariklerinde ikişer meslek vardır:

İstanbul Tarikinde:

a. Yusuf Efendi Zade Şeyh Abdullah Efendi meslekidir: Bu meslekte kıraat
ilminin edâ vecihlerinin azimet ciheti ihtiyar edilmiştir.

b. Kastamonî Şeyh Ahmed es-Sofî meslekidir: Bu meslekte de kıraat
vecihlerinin ruhsat ciheti iltizam edilmiştir.

Mısır Tarikinde:

a. Şeyh Muhammed en-Naimi meslekidir

b. Şeyh Ataullah meslekidir.

KIRAAT İLMİ İLE İLGİLİ ESERLER

İlk zamanlarda kıraat ilmi müşafefhe yoluyla yayılırken, İslam dininin çok
geniş bir sahaya yayılması ve Peygamber (sav)'in de vefatının üzerinden uzun
zamanın geçmesi; bidat ehlinin çoğalıp maksatlı bir şekilde Kur'an-ı Kerim'i
gelişi güzel okumaya ve hatta tahrife varan hareketlere girişmeye cüret etmeye
başlamalarıyla, Ehl-i Sünnet alimleri, Allah kelamını tahriften korumak ve nazil
olduğu şekliyle muhafaza etmek için III. hicri asrın başından itibaren kıraat
ilmini tedvine koymuşlardır.

III. Hicri asırda

-Kitabu'l Kıraat: Ebu Ubeyd el-Kasım b. es-Sellam tarafından, yedi kıraat
imamı ile birlikte yirmi beş imamın sahih kıraat vecihlerini ihtiva edecek
şekilde yazılmış bir eserdir. Bu eser kıraat ilmi ile alakalı ilk tasnif olunan kitap
olarak bilinir.

-Meani'l Kuran: Muhammed b. el-Müstenir ve Ebu Zekeriyya el-Ferra
tarafından aynı isim altında yazılmış iki eser olup, şaz kıraatleri ihtiva
etmektedir.

-Ahkamu'l Vakf: Hilal b. Yahya el-Basri'nin “vakıflar” ile ilgili eseridir.

YEDİ İMAM VE RAVİLERİ

1. Nafi: İsmi Nafi b. Abdurrahman Ebu Nuaym el-Leysi el-Medenidir. Takriben (70/689) tarihinde doğmuş, **Medine'de** (169/785) vefat etmiştir. Remzi (ل) eliftir.

Nafi, kıraatı Ebu Cafer Yezid b. el-Kaka'dan, Ebu Davud Abdurrahman b. Hürmüz el-Arac'dan, Şeybe b. Nesah'dan, Ebu Abdullah Müslim b. Cündeb el-Hüzeli'den, Ebu Yezid b. Rüman'dan almış, bunlar **Ebu Hüreyre'den**, İbnu Abbas'dan ve Abdullah b. Ayyaş b. Ebi Rabia'dan almışlar, bu üç kişi **Übeyy b. Ka'b'dan**, o da Peygamberimiz (sav)'den almıştır.

Nafi'nin meşhur ravileri:

Bunlardan sadece iki tanesi ile yetineceğiz.

a. Kalun: İsa b. Mina (120/737) tarihinde Medine'de doğmuş (220/835) tarihinde vefat etmiştir. Kalun aslen rumdur. Remzi (ك) bedir. Kalu'nun iki tariki vardır: Ebu Neşit ve el-Hulvani

b. Verş: Adı, Osman b. Said el-Mısri Lakabı verşdir.(110/728) tarihinde Mısır'da doğmuş, (197/812)'de yine orada vefat etmiştir. Kendisi çok beyaz olduğu için İmam Nafi tarafından Verş lakabı takılmıştır. Remzi (ج) "cim"dir. Verşin de iki tariki vardır: el-Ezrak ve el-İsbahani

2. Abdullah b. Kesir: Aslen İranlı olan İbnu Kesir, Mekke'de doğmuş ve Mekkelilerin kıraat'ta imamlarıdır. Remzi (ذ) "dal"dır.

İbnu Kesirin ravileri:

a.el-Bezzi. Remzi (ه) He'dir.

Bezzi'nin de iki tariki vardır: Ebu Rebia ve İbnu-l Habbab

b. Kunbül. Remzi (ز) Ze'dir. Kunbül'ün iki tariki vardır: İbnü Mücahid ve İbnu Şenbaz

3. Ebu Amr: İsmi, Ebu Amr b. el-Ala el-Mazini el-Basri'dir. Aslı itibariyle Kazerunlu olan Ebu Amr, Basra'da, Kufe'de, Mekke'de ve Medine'de kıraatı öğrenmiştir. İsmi hakkında pek çok ihtilaf olmuş, fakat "ez-Zeban" olması daha kuvvetlidir. Basralıların kıraatta imamıdır. Remzi (ح) Ha'dır.

Ebu Amr'ın iki ravisi vardır:

a.ed-Duri: ed-Duri el-Bağdadi'nin remzi (ط) Ta'dır.

ed-Duri, Ebu Amr'ın kıraatını "el-Yezidi" vasıtasıyla rivayet etmiştir. Kendisinin de iki tariki vardır: Ebu-z Zara ve İbnu Ferah

b. es-Susi: Remzi (ي) Ya'dır. Susinin de iki tariki vardır: İbnu Cerir ve İbnu Cumhur

4. İbnu Amir: Şamlıların kıraatta imamıdır. Remzi (ك) Kaf'dır.

İbnu Amirin ravileri:

a. Hişam: Remzi (ل) Lam'dır. Hişamın iki tariki vardır: Hulvani ve Dacuni

b. İbnu Zekvan: Remzi (م) mim'dir. İbnu Zekvan'ın da iki tariki vardır: el-Ahfeş ve es-Suri

5. Asım: İsmi, Ebu Bekr Asım b. Ebi'n Necud'dur. Kufe'de Abdurrahman es-Sülemi'den sonra kıraatta reislik kendisine intikal etmiştir. Hadis sahasında da sika bir ravi olarak bilinir. Remzi (ن) Nun'dur.

Asımın ravileri:

a. Ebu Bekr Şube. Remzi (ص) Sad'dır. Şubenin iki tariki vardır: Yahya b. Adem ve el-Uleymi

b. Hafs. Remzi (ع) Ayn'dır. Hafsın da iki tariki vardır: Ubyed b. es-Sabbah ve Amr b. es-Sabbah

6. Hamze. Remzi (ف) Fa'dır.

Hamzenin ravileri:

a. Halef. Remzi (ض) Dad'dır. Halefin iki tariki vardır: İdris el-Haddad ve İbnu Şazan

b. Hallad. Remzi (ق) Kaf'dır.

Halladdan kıraat rivayet eden üç tarik vardır: İbnul Heysem ve el-Vezzan

7. el-Kisai. İsmi, Ebul Hasen Ali b. Hamze b. Abdillâh b. Behmen b. Firuz el-Kisai el-Kufidir. Künyesi Ebul Hasendir. Remzi (ر) Ra'dır.

Kisainin ravileri:

a. ed-Duri. (Aynı şahıs yukarıda Ebu Amrın birinci ravisi olarak geçti). Remzi (س) Sin'dir.

b. Ebu-l Haris. Remzi (ت) Te'dir. Ebu-l Haris, el-Kisainin kıraatını doğrudan doğruya kendisinden rivayet etmiştir. Ebu-l Harisin iki tariki vardır: Muhammed b. Yahya ve Seleme b. Asım

ON İMAM VE RAVİLERİ

Yukardaki imamlara şu üç imamı ilave etmekle olur:

8. Ebu Ca'fer (132/749) (جع) Medine Kıraat imamıdır. Tâbiundandır.

a. İsa b. Verdan (160/776) (عی), Süleyman b. Cemmaz (170/786) (جم)

9. Ya'kub el-Hadramî (117-205/ 735-820) (يع) Basra kıraat imamıdır.

a. Ruveys (يس) b. Ravah (حه)

10. Halefî'l-Âşir (خل) İshak b. İbrahim (سج), İdris b. Abdülkerim (سه)

ONDÖRT İMAM

Yukardaki a ve b maddelerinde ismi geçen imamlara şu dört imamın ilave edilmesiyle meydana gelir: El-Hasenü'l-Basrî (110/728), İbnu'l-Muhaysın (123/740), Yahya el-Yezidi (202/817), İbnu Şenbuzi (88/998).

Yukarıdaki on çeşit kıraâtın bugün üç tanesi kullanılmakta; diğerleri bir bilim konusu olarak incelenmektedir. Yaygın kullanılan üç kıraattan da Ebû Amr kıraatı Sudan'ın bir kısmında, Nâfî kıraatı Mısır hariç Kuzey Afrika'da Âsım kıraatı (Hafs rivayeti) ise İslâm Dünyasının diğer kısımlarında kullanılmaktadır. Dolayısıyla bizim kültür çevremizde kıraât öğretiminde Âsım Kıraatının Hafs rivayeti öğretilmektedir.

Aşağıda anlatılanların dışında kıraat ve tecvîd alanında “Cezûlî”, “Ecrûmiyye”, “İbni Fâsîh”, “Ca'berî”, “Rahbiye”, “Meydaniye”, “Sünûsiyye” (Kuzey Afrika'da), Kilisli Abdullah Efendi'nin Kıraat-ı Seba ve Aşere Kitabı olan “Zübde” gibi kitaplar okutuluyordu.

“Cezeriyye”: Şamlı Şâfî âlimi ve İslâm tarihinin en büyük kıraat ustası İbni Cezerî'nin (1350-1429) eseri. İbni Cezerî “Kıraat-ı Aşere”, “İsnâ-i Aşere” ve “Selâs-ı Aşere” konularında iyi bir eğitim almış, Şam ve Kahire'deki medreselerde kıraat müderrisliğinde bulunmuş ve kıraat üzerinde çoğu manzum birçok eser yazmıştır. En meşhur eseri: “Kitabü'n-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr” ve “Tayyibe” idi. Onun kitapları yüzyıllarca ezberlendi ve şerh edildi. Kurt Muhammed Efendi (-1587) tarafından Türkçeye çevrildi.

“Şâtibiyye”: Endülüslü ama âlim ve bütün kıraat âlimlerinin hocası Kasım b. Fîrruh Şâtîbî'nin (1143-1194) eseri. Kıraat ustası İmam-ı Cezerî'nin de hocası olan Şâtîbî'nin Kahire'de müderrislik yaparken yazdığı “Kaside-i Lâmiyye” ve “Hırzû'l-Emânî ve Vechü'l-Tehânî” adlı nazımlar, yedi kıraat üzerine yazılmış en meşhur eser idi. İslâmî bilimlere başlamak isteyenler, hemen hemen İslâm dünyasının her tarafında bu şiirleri ezberleyerek hocalarına arz ediyorlardı. “Şâtibiye” veya “Şâtîbî” kıraat ilminin âdeti ana kitabı idi (Şâtîbî'nin “Kaside-i Râiyye”si de hem kıraat hem de belâgat alanında ezberlenen bir kitap idi). “Kaside-i Şâtibiyye”, Manisalı Ahmet (-1591) tarafından Türkçeye çevrilmişti.

Harput medreselerinin kıraat bölümünde Şâtibiyye tarikiyle kıraat okutulurdu. İmam-ı Şâtîbinin kıraate dair “Kaside-i Lâmiyye” ve “Hırzû'l-Emânî ve Vechü'l-Tehânî” adlı yedi kıraat üzerine yazılmış en meşhur eserleri okutulur ezberletilirdi.³⁹

³⁹ Celal Sürgeç, *İslam Tarihinde İlmi Kıraat Harput Kültüründe Meşhur Kurralar ve Kurra Hafız Mustafa Albayrak*, 10

KURANDA FARKLI KIRAATLARA RUHSAT VERİLMESİNİN HİKMETİ

Kuran-ı Kerim'in çeşitli kırâatlarla okunmasına ruhsat verilmesinde akla gelen ilk sebep, onun okunuşunda Allah katında kolaylık ihsan buyurulmasıdır. Kıraatler, Kur'an'ın indiği "yedi harf"den olmaları sebebiyle bu espriyi kavramak zor olmasa gerektir. Çünkü rivayet edilen, İbnü'l Cezerî'ye göre de sıhhati tevatüre bağlı olan, hadislerin sonunda: (onlardan size kolay olanını okuyunuz) buyrulması ve "yedi harf" konusundaki nakillerin tetkiki bu sonucu çıkarmayı kolaylaştırmaktadır. Araplar daha Kur'an-ı Kerim inmeden bu çeşitli lehçelerle konuşan bir millet idi.

ZÜBDETÜ'L-İRFAN VE MÜELLİFİ

Osmanlı tedrisatında kıraat ilmi Daru'l-Huffaz ve Daru'l-Kurrarlar da müstakil olarak okutulmaya Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 96 yıl sonraya (798/1396) rastlayan Sultan Bayezid'den itibaren başlanmıştır. Sultan Bâyezîd zamanında Muhammed b. Cezerî Bursa'ya davet edilir. Bursa'da Ulu Camii Külliyesi inşâ edilince, burada Hûndî Hatûn Medresesi'nde Kur'an ve kırâat öğretimine başlar ve Osmanlılarda ilk "Daru'l-Kurrâ"nın temeli de atılmış olur. Ülkemizde kıraat ilminin en verimli döneminin yaşandığı hicri 12. ve 13. asırlarda, bu ilmin temel kaynaklarından istifade ile İstanbul'da şekillenen ilm-i kıraatın muhtevasını yansıtacak şekilde kıymetli eserler ortaya konmuştur. Bu eserlerin bir kısmında, kıraat öğrenimini daha pratik hale getirici birtakım usuller geliştirilmiştir.

Türk Müellifler tarafından telif edilen *Zübdetü'l-İrfan* ve şerhi *Umdetü'l-Hullan* bu dönemin iki önemli eseridir. Her iki eserin de gördüğü ilgi gönümüze kadar devam etmiş, günümüzde de kıraat ilmi erbabı tarafından ders kitabı olarak çokça istifade edilen kaynaklar arasında yer almıştır. Bu ilmin önemli kaynaklarından biri olan *Zübdetü'l-İrfan*'ın müellifi Hamid b. Abdulfettah el-Paluvî'dir.

Harput'a değer katan şahsiyetler arasında zikredilmesi hem belli bir dönem Palu'nun⁴⁰ Harput'a bağlı olması hem de Diyarbakır'da istinsah edilen eser

⁴⁰ *Palu*, Tarih boyunca Sümerler, Hurriler, Hititler, Asurlular, Urartular, Persler, Romalılar, Sasaniler, Bizanslılar, Emeviler, Abbasiler gibi değişik kültürlerle sahne olmuş ve bu medeniyetlerin kültür hazinelerine beşiklik yapmıştır. Türk akınlarının başlamasıyla bölgeye önceleri Çubukoğulları, Artukoğulları Beyliği ve Anadolu Selçuklu Devleti hâkim olmuştur. Daha sonraları İlhanlılar, Dulkadiroğulları ve Akkoyunluların hâkimiyeti altına girmiştir. Çaldıran Zaferinden sonra Cemşid Bey'in yönetiminde Osmanlı Devleti topraklarına katılmıştır. Osmanlı Devleti döneminde "Hükümet Sancak" statüsüne alınan Palu, Cemşid Bey ve ailesinin idaresine verilmiştir. Tanzimat'a kadar bu şekilde idare edilmiştir. Özellikle 19.yy'da idari taksimatta bazen Diyarbakır Eyaleti'ne bazen de Mamuratü'l-Aziz Vilayetine bağlanmıştır.

Palu, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde Elazığ İli'ne bağlı, il merkezinin 75 km doğusunda yer almaktadır. Doğuda Bingöl Merkez ve Genç İlçesi, batıda Elazığ İli, kuzeyde Kovancılar İlçesi, kuzeydoğuda Karakoçan İlçesi, güneyde Arıcak ve Alacakaya İlçeleri, güneybatıda Maden İlçeleri ile çevrilidir.

üzerinde Harput Müftüsü Hacı Osman Efendiye ait iki adet takriz yazısının bulunmasıdır.

HAMİD B. ABDUL FETTAH EL-PALUVİ'NİN HAYATI

Zübdetü'l-İrfan müellifi Hamid b. Abdulfettah el-Palüvi'nin doğum ve vefat tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 1192/1778 yılında vefat ettiği rivayet edilmektedir.⁴¹ Yurtdışında ve ülkemizde tanınan müellifin hayatı ile ilgili tatmin edici geniş bir bilgi bulunmamaktadır.

Adı “Hamid b. El-Hac Abdulfettah el-Palüvi” olarak ifade edildiğine göre müellifin babasının isminin “Abdulfettah” olduğu, “el-Hac” lakabından da babasının hacca gittiği anlaşılmaktadır. “el-Palüvi” nisbesinden de müellifin Palulu olduğunu ifade etmekle birlikte, orada doğduğu bilinmemektedir. Müellifin kendisi de nisbesinin dışında Palu'dan hiç bahsetmemektedir. Ancak Zübde adlı eserde Tokat dönemi ile ilgili bazı bilgiler görülmektedir.

Onun yaşadığı dönem **Birinci Mahmut** (1143/1730–1168/1754), **Üçüncü Osman** (1168/1754–1171/1757), **Üçüncü Mustafa** (1171/1757–1187/1774) ve **Birinci Abdulhamid** (1725–1789)'in hükümdarlık dönemlerine rastlamaktadır. Müellifin doğum ve vefat tarihleri bilinmediği için, bunlardan başka padişahları idrak etmiş olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Bu Padişahlardan başka Üçüncü Ahmet dönemini de görmüş olabilir.

Müellifin de aralarında bulunduğu o dönemin büyük kıraat âlimlerini sayacak olursak; Amasyalı Yusuf Efendizade (1167/1753), Kettanizade Muhammed en-Na'imi Efendi (1169/1755), Muhammed Karahisari (1170/1756), Amasyalı Akif Mustafa Efendi (1170/1756), Kastamonulu Ahmed es-Sufi (1172/1758), Mevlana Müfti Ebu Sa'id el-Hadimi (1176/1762), İbrahim Rumi (1189/1775), Kurşunluzade Mustafa Efendi (1190/1776) ve Hafız İsmail Konevi Efendi (1195/1780)'yi zikretmek mümkündür.⁴²

Usûl üzere sırasıyla seb'a, aşera, takrib tariklerini hocası, Hatuniye medresesinde Müderris kıraat ve fıkıh alanına vâkıf aynı zamanda Tokat Müftüsü de olan Muhammed Emin et-Tokâdî'den okumuştur.

Hamid b. Abdulfettah el-Palüvi, hocası olan Muhammed Emin Efendi'nin Amasyalı Yusuf Efendizade'den kıraat ilmi okuduğunu belirtiyor.⁴³

Palu deniz seviyesinden 844 metre yüksekliktedir. Çukur bir sahada yer almaktadır. Murat Nehri'nin sağ sahilinde vadi tabanı düzlüğü ile demiryolu çevresinde bir yerleşimdir. İlçe merkezi yüksek tepelerle çevrilidir. Palu- Kovancılar arasındaki düz alanlar yeni yerleşim alanları olarak kullanılmaktadır.(Geniş bilgi için bakınız: <http://www.palu.gov.tr>)

⁴¹ Bozkurt, “Dârulkurrâ”, *DİA*, VIII, 544.

⁴² Mustafa Atilla Akdemir, *Zübde Tahkik*, 40.

⁴³ Palüvi, *Zübde*, (Tire nüshası), 96b; bk. Mustafa Atilla Akdemir, *Zübde Tahkik*, 40.

Paluvî'nin İstanbul'a geldiğine dair bir bilgi bulunamamaktadır. Zübde'nin başında, Saltanatın merkezi olan İstanbul'da bulunan Reisü'l-Kurra Mustafa Efendi'nin takriz yazısı ve mührü olmakla birlikte nerede yazıldığına dair bir kayıt yoktur.

Paluvî'nin hayatı ile ilgili tatmin edici, geniş bir bilgiye maalesef ulaşamadı. Zübde gibi Türkiye dışında dahi tanınan ve okunan bir eserin müellifine ait daha fazla bilgi olmalıydı.

Müellifin eserleri:

Müellifin tespit edilen üç tane eseri mevcuttur. Bunlar; Zübdetü'l-İrfan fî Vücuhi'l-Kur'an, Tuhfetu'l-Cevab bi'l-Makalatı's-Savab. Muhtasar fî'l-Kıraati's-Sitte. Müellifin en tanınan eseri Zübdetü'l-İrfan fî Vücuhi'l-Kur'an'dır.

Zübdetü'l-İrfan fî Vücuhi'l-Kur'an⁴⁴ isimli eseri. İlk kez 1173/1759 tarihinde Tokat'ta yazmış, ikinci defa bazı küçük ilave, tashih ve ikinci nüshanın evveline Osmanlı devletinde o dönemin Reisü'l-Kurra Hacı Mustafa efendiye ve Harput müftüsü Hacı Osman Efendiye ait iki adet takriz yazısının da ilave edilmek suretiyle 1183/1769 tarihinde ikinci defa Diyarbakır'da istinsah edilmiştir.

İzmir'in Tire ilçesinde "Necip Paşa" kütüphanesi, diğer vakıflar bölümü 52 ve Üsküdar, İbrahim Hakkı Konyalı kütüphanesi 92 numarada bulunan Tuhfetu'l-Cevab bi'l-Makalatı's-Savab⁴⁵ isimli 18 varaklık eseridir. Bu risaleyi Diyarbakır'da Amasyalizade olarak ifade ettiği bir zatın evinde yazmıştır. Aşere Kıraatı'nın tevâtürlüğü hakkında 1183/1769 tarihinde Diyarbakır'da yazmıştır. Adını vermediği bir hocanın ricası üzerine bu risaleyi yazdığını belirtmektedir. Pek çok kaynağın zikredildiği bu eser, müellifin konuya ve mesleğe vukufiyetini ortaya koymaktadır.

Kıraat-ı Seb'a dışında, muteber kaynaklardan derlediği altı kıraatı beyan eden Muhtasar fî'l-Kıraati's-Sitte⁴⁶ isimli eseri. Müellif bu eserinde; Hasanü'l Basri (110/728), İbn Muhaysin (123/740), Yezid b. el-Ka'ka (130/747), Halefû'l Aşir (229/843), E'meş (148/765), Yakub (205/820) zevatın kıratlarını zikretmektedir.⁴⁷

ZÜBDETÜ'L-İRFAN FÎ VÜCUHİ'L-KUR'AN

Müellif, hocasından kıraat icazeti aldıktan sonra Hatuniye medresesinde halka oluşturarak ders vermeye başladı. Zübde'yi Hatuniye medresesinde 1173/1759 senesi, Rebiu'l Evvel ayının son on gününe rastlayan tarihte tamamlamıştır. Hicri XII. asırda ilk basımı gerçekleşmiştir.

⁴⁴ زبدة العرفان في وجوه القرآن

⁴⁵ تحفة الجواب بالمقالة الصواب

⁴⁶ مختصر في القراءات الستة

⁴⁷ Mustafa Atilla Akdemir, Zübde Tahkik, 41.

Müellifin Zübdetü'l-İrfan'ı yazdığı tarih olan 1173/1759, III. Mustafa'nın padişahlık, Koca Rağıp Paşa'nın da sadrazamlık dönemine 1170/1757–1176/1763 rastlamaktadır.⁴⁸

Müellifin, Zübde'yi yazdığı yer olarak ifade ettiği Hatuniye Daru'l-Kurra ve Medresesi⁴⁹, Amasya-Tokat havalisinde yaygın bir şekilde bulunan Daru'l-Kurralardan⁵⁰ biri olarak, kıraat ilmi faaliyetlerinin o dönemde Anadolu'da da canlı bir şekilde yürütüldüğünü göstermektedir.

Müellif Zübde'yi 1183/1769'da tashih ve ilavelerle Diyarbakır'da yeniden yazmış, peşine Tuhfetü'l-Cevap risalesini de eklemiştir. Dönemin Reisü'l-Kurra'sı Mustafa Efendi ve Harput müftüsü eserin başına takrizlerini ekleyerek takdirlerini ifade etmişlerdir.⁵¹

Eserin telif edildiği tarihte Şeyhu'l İslam makamında Veliyyüddin Efendinin bulunduğunu görüyoruz (1173/1759).⁵²

Bu kitabın günümüze kadar gördüğü itibar, müellifin ilmi ve mesleki durumu hakkında bize bilgi vermektedir.

Müellif, mukaddimesinde eserin adını “**Zübdetü'l-İrfan fî Vücuhi'l-Kur'an**” olarak vermektedir. Şerhini yazan Muhammed Emin Efendi aynı ismi kullanmakta, bazen sadece “**Zübde**” demektedir.⁵³ Mehmet Tahir Efendi eserden bahsederken sadece “**Zübdetü'l-İrfan**” olarak kaydetmektedir.⁵⁴ Bağdatlı ise, “**Zübdetü'l-İrfan fî Tecvidi'l-Kur'an**” olarak⁵⁵, Kehhale'de “**Zübdetü'l-İrfan fî Vücuhi'l-Kıraat**”⁵⁶ olarak zikretmektedirler.

Zübde'nin yazma ve matbu olarak kütüphanelerde pek çok nüshası bulunmaktadır. Ayrıca şahıs kütüphanelerinde de çok sayıda yazma nüshasının olduğu tahmin edilmektedir.

Kütüphane kayıtlarında elliden fazla yazma nüsha görülmektedir. Yurt dışında da çok fazla nüsha bulunmaktadır.

Zübdetü'l-İrfan fî Vücuhi'l-Kur'an isimli eserin el yazması ve matbu olmak üzere Medine-i Münevvere, Kahire, İzmir, Diyarbakır ve İstanbul'da tespit edilen şu nüshalar vardır.

⁴⁸ Danişmend, Kronoloji, 4, 39-41.

⁴⁹ El-Palüvi, Zübde, mukaddime. Bu medrese, İkinci Bayezid'in annesi Gülbahar Hatun adına 890/1485 yılında Tokat'ta yaptırılmıştır. Günümüzde Meydan Camisi olarak tanınan ve Tokat'ın merkezinde bulunan bu caminin avlusundadır.

⁵⁰ DİA, 8, 544

⁵¹ el-Palüvi, Zübde, (Tire nüshası), vr, ج, ٢.

⁵² Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, 4, 489-490.

⁵³ Muhammed Emin Efendi, Umdetü'l-Hullan, 3.

⁵⁴ Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, I, 400.

⁵⁵ Bağdatlı, İdahu'l-Meknun, I, 611.

⁵⁶ Kehhale, Mü'cemu'l-Müellifin, III, 179.

Tire Nüshası: İzmir'in Tire ilçesinde "Necip Paşa" kütüphanesindedir. Reisü'l-Kurra Hacı Mustafa Efendiye ve Harput müftüsü Hacı Osman Efendiye ait iki adet takriz bulunmaktadır. Bu nüsha "Necip Paşa" Kütüphanesinde diğer vakıflar kısmı 52 numaradadır.

Diyarbakır Nüshası: Diyarbakır'da "Diyarbakır Halk Kütüphanesi"nde 787 numaradadır. Üç nüsha mevcut, biri eksik biri 80 ve diğeri ise 192 varaktır. Bu kütüphane deki 192 varaklık nüshadan 15 varak örnek aldık ve makalenin sonuna ekledik.

Suud Nüshası: Suud Medine-i Münevvere'de "Beşir Ağa Kütüphanesi"ndeyken daha sonra Melik Abdülaziz Kütüphanesine nakledilmiştir 50 numaradadır. Bu nüshayı internette bulmak ve indirmek mümkündür.⁵⁷

Kahire Nüshası: Kahire'de (دار الكتب المصرية)'de Kıraat Tal'at bölümü 101 numarada kayıtlıdır.

Nüshatü'l-Matbu: İstanbul "Arif Efendi" matbaasında⁵⁸

Zübde'nin tespit edilebilen dört baskısı mevcuttur; 1270/1853' den önce Daru'l-Hilafeti'l-Aliyye matbaası, 1282/1865'de Ali Rıza Efendi matbaası, 1290/1873'de Müellifzade Arif Efendi matbaası, 1312/1984'de yine Müellifzade Arif Efendi matbaası.

Son nüshanın 1389/1989'da İstanbul Hilal Yayınları tarafından tıpkısı basılmıştır.⁵⁹

Son devir alimlerinden Ömer Lütfi b. Hüseyin Aygün, Zübde üzerine Osmanlıca farklı bir çalışma yapmıştır. Yine son devir alimlerinden Ömer Diyaüddin b. Abdillâh el- Dağıstani ve Kilisli Hocaazade Enveri Efendinin de Zübde ile ilgili çalışmaları vardır.

Şüphesiz *Zübde* üzerine yapılmış en önemli çalışma Muhammed Emin Efendinin (ö.1275/1856) *Umdetü'l-Hullân* isimli şerhidir. Müellif bu şerhi yazma nedenini şöyle açıklıyor:

"*Zübde*, Dâru'l-Hilâfeti'l-'Aliyye matbaasında bazı kimseler tarafından bastırıldı, fakat baskıdan önce kıraat mesleklerine mensup ehliyetli ilim adamlarına arz edilmedi. Bu eseri bastıranlar, "herkes istifade etsin" düşüncesiyle hareket ederek hayırlı bir iş yapmalarına rağmen, beklenen istifadenin mümkün olmadığı anlaşıldı..."⁶⁰ demektedir. Yine bir başka yerde:

⁵⁷ www.al-mostafa.com

⁵⁸ Mustafa Atilla Akdemir, *Zübde Tahkik*, 34

⁵⁹ Mustafa Atilla Akdemir, *Zübde Tahkik*, 53

⁶⁰ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 3.

‐Zübde, problemlı ve kapalı bir şekilde basılınca, bazı kimseler, kitabın izahı ve şerhi konusunda benden ricada bulundular. Böylece şerhi yazdım ve Allah'ın yardımını ile bitirmek bana nasip oldu.‐⁶¹ demektedir.

Müellif tarafından *Umde*, 18 Cumâde'l-ülâ 1270/1853'de tamamladı. Alay İstihkâm matbaasında, aynı yılın Receb ayı sonlarında ilk baskısı yapıldı.⁶²

Umde'nin ikinci baskısı, 1287/1870 yılında, Karahisârîzâde Sahnâf Esad Efendi matbaasında yapılmıştır.⁶³

Müellif kitabında, *Zübde* metinlerini (ا) harfiyle işaret ederek nakletmiş, kendi açıklamasını (ش) harfinden sonra vermiştir. Tenbîhatları her sûrenin peşine almış, arkasından da şerhe esas aldığı nüshada yer alan Paluvî'ye ait haşiyeleri ve sûre içindeki bazı meseleleri izah ettiği ‐Tezyîl‐ bölümünü eklemiştir.⁶⁴

Paluvî, kıraat alanında verdiği referanslarla bu ilimdeki vukufiyetini göstermiştir. Zikrettiği kaynakları cilt, bâb, bölüm, sayfa vb. gibi detayları belirtmeden yer yer bazen eser, bazen müellif adı, bazen de eser ve müellifleri birlikte zikrederek vermiştir.

Müellif nüshasında zikredilen kaynakları şöyle sıralamak mümkündür: *Kitabü't-Tezkira, Tâhir b. Galbûn* (ö. 399/1008), *Câmiu'l-Beyan, Ebû 'Amr ed-Dânî* (ö. 444/1052), *el-Mukni'*, aynı müellif, *'İlelü'l-Vukûf, Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî* (ö. 560/1164), *Hurzü'l-Emânî, el-Kâsım b. Firruh eş-Şâtibî* (ö. 590/1193), *el-'Akîle, aynı müellif, Fethu'l-Vasîd, Ebu'l-Hasen b. Muhammed es-Sehâvî* (ö. 643/1245), *Şerhu Şu'le, Ebû Abdullah b. Ahmed el-Mevsîlî* (ö. 656/1258), *İbrâzü'l-Meânî, Ebû Şâme ed-Dimeşkî* (ö. 665/1266), *Kenzü'l-Meânî, İbrahim b. Ömer el-Ca'berî* (ö. 732/1331), *Hulâsatü'l-Ebhâs, aynı müellif, Kitabü'l-Kenz, İbn Abdi'l-Mü'min* (ö. 740/1339), *Sirâcü'l-Kârî, Ebu'l- Kâsım Ali b. Osman b. el-Kâsım* (ö. 801/1398), *en-Neşr, Ebu'l-Hayr Muhammed b. el-Cezerî* (ö. 833/1429), *Tahbîru't-Teysîr, aynı müellif, Takrîbü'n-Neşr, aynı müellif, ed-Dürretü'l-Mudîe, aynı müellif, el-İtkân, es-Süyûtî* (ö. 911/1505), *İnşâdü's-Şerîd min Divâli'l-Kasîd, İbn Gâzî* (ö. 919/1518), *Füyûdu'l-İtkân, Hamdullah b. Hayreddin Efendi* (ö. 960/1552'den sonra), *el-Minehu'l-Fikriyye, Molla Aliyyü'l-Kârî* (ö. 1014/1606), *el-Cevâhiru'l-Mükellele, Muhammed b. Ahmed el-'Avfî* (ö. 1050/1640), *Ravdatü'l-*

⁶¹Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 527.

⁶²Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 527.

⁶³Mustafa Atilla, Akdemir, *Harput Kıraat Alimlerinden Hâmid b. Abdülfettâh el-Paluvî ve Zübdetü'l-İrfân Adlı Eseri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Kariler Semineri Sunumu, 11

⁶⁴ Geniş bilgi için bakınız: Mustafa Atilla, Akdemir, *Harput Kıraat Alimlerinden Hâmid b. Abdülfettâh el-Paluvî ve Zübdetü'l-İrfân Adlı Eseri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Kariler Semineri Sunumu, 12

'İrfân, aynı müellif, el-İthâf, Şihâbuddîn el-Bennâ (ö. 1117/1705), el-İtilâf, Yûsuf Efendizâde (ö. 1167/1753), Hallü'r-Rumûz⁶⁵

Paluvî'nin Zübde adlı eserinin Kıraat ilmi Açısından Değeri ve Metodu

Kıraat ilmi alanında telif edilmiş, nazım ve nesir halindeki kitaplardan farklı olan Zübde ve şerhi Umde'nin gördüğü ilgi gönümüze kadar devam etmiş, günümüzde de kıraat ilmi erbabı tarafından ders kitabı olarak çokça istifade edilen kaynaklar arasında yer almıştır.

Paluvî'nin Zübde'si, farklılık arz eden lafızları on kıraate göre talebenin dahi rahatça anlayabileceği ve pratiğe çevirebileceği bir üslupla ele alınmış, yakın dönemin en önemli eserlerden biridir. Bundan dolayı yurt içinde ve yurt dışında kıraat ilmiyle meşgul olan her talebenin elinde mutlaka Zübde bulunmaktadır.

Paluvî kitabını yazdığı dönemde İstanbul Tariki ve Mısır Tariki belirginleşmiş ve meslekler henüz oluşmamıştı. Zübde'de İtilâf sahibi Yusuf Efendizâde'den başka bir meslek sahibinin zikri geçmemiştir. Yer yer ondan nakiller yapar. Bu yüzden Zübde için "şu mesleğe aittir" hükmü vermek isabetli olmayabilir. Zübde'nin usulünden istifade etmek isteyen meslek erbabı bilâhère ellerindeki nüshalara birtakım müdahalelerde bulunmuşlardır. Zübde nüshalarının üzerindeki haşiye ve talikler zaten bunu göstermektedir.

Önemli bir kısmı nazım halinde olan temel kaynak eserlere nispeten, bilhassa ülkemiz insanına daha kolay ve pratik istifade imkânı sağlayan Zübde, bu yönüyle çokça istinsâhı yapılmış ve tekrarlar basılmıştır.

Zübde gibi Türkiye dışında dahi tanınan ve okunan bir eserin müellifine ait daha fazla bilgi olmaması çok üzücü bir durumdur.

Müellif, temel kitaplardan istifade ederek Hafs rivayetine kıyasla ihtilâflı lafızları ele alarak, mütevatir kabul edilen on kıraatı beyan etmeyi amaçlamıştır. Atilla Akdemir yaptığı Doktora tezinde tespit ettiği metodu şöyle ifade etmiştir: "Eserin metoduyla ilgili bazı başlıkları zikredecek olursak şunlardır: Müellif, bu teliften amacını açıkladıktan sonra, kıraat ilminin öneminden bahsetmiş, bu ilme gittikçe azalan ilgiden duyduğu üzüntüyü dile getirmiş ve öğrenciyi bu ilme teşvik etmiştir. Okuyucuya, meseleleri test etmek üzere kaynaklara gitmeyi tavsiye etmiş, bunun da ancak mütehasıs bir kıraat aliminin öğretimi ile sıhhatli yapılabileceğini vurgulamıştır. Başta med konusu olmak üzere, ihtilâf noktalarında İstanbul ve Mısır Tariklerinin uygulamalarını belirtmiştir. İhtilâfa konu olan lafızları başlangıçta, metin içerisinde sırasıyla izah etmiş, sonraları tekrarlar başlayınca ayırımı tabi tutmuştur. Her bir sayfadaki, genelde usule ait konuları, tenbihat başlığı altında toplayarak, sayfa kenarında zikretmiş, böylece devamlı hatırlatma ve ikaz yapılarak mübtedi kıraat ehlinin konuları

⁶⁵ Mustafa Atilla Akdemir, "Harput Kıraat Alimlerinden Hâmid b. Abdülfettâh el-Paluvî ve Zübde'tü'l-İrfan adlı eseri" Elazığ Kur'an Okuyucuları Semineri.

hazmetmesi amaçlanmıştır. Her tenbihata ait olduğu sayfanın cüzü içinde, 1'den 20'ye kadar olan sıralamasındaki tertibine göre numara verilmiştir. Bu numara metin içerisinde ilgili sayfanın ilk ferş lafzı üzerine de konulmuştur. Tenbihat içerisinde de, ihtilaf konusu lafızları önceleri ayet sırasına göre verirken, sonra daha muhtasar ve pratik olması amacıyla, hükmü müşterek olanları yan yana getirerek vermeye başlamıştır. Tenbihat konuları arasından en çok geçenleri de, bir müddet sonra, artık öğrenilmiştir, tekrara lüzum yok kanaati ile hiç zikretmemeye başlamıştır. Vasil ve Vakıf durumuna göre ihtilaf olan lafızları ele alırken ayet sonlarını, ortalarında ise Tayfur es-Secavendi (ö.560/1164)'nin vakıf işaretlerini esas almıştır. Usule dair konuları belli bir tertibe göre değil, ayet sırasına giderken iktiza ettiği yerde ele almış ve özetle zikretmiştir. Sure, cüz girişlerinde ve uygun gördüğü yerlerde konuya ilişkin başlıklar kullanmıştır. Aynı hükmü ve izahı gerektiren lafızlar geçtikçe, tekrardan ve uzun ifadeden kaçınmak için, bazen müşterek hükmü taşıyan örneği nazara vermiş (كَأَنَّهُذِي gibi), bazen de “önce geçtiği gibi” veya “şimdi geçtiği gibi” manalarına gelen istilahlar kullanmıştır. (كَأَمَّا أَنْفًا كَمَا مَرَّ gibi). İhtilafa konu olan bir ferş lafzını ilk geçtiği yerde açıklamış aynı hükmü alma koşulu ile Kur'an'ın tamamında birkaç tekrarı gelecek ise, surelerin adını vererek onlara işaret etmiş, aksi halde “her nerede gelirse” manasını taşıyan pratik istilahları tercih etmiştir. (وَقَعَ حَيْثُ جَاءَ)”⁶⁶

Harput'a değer katan şahsiyetler arasında zikredilmesi hem belli bir dönem Palu'nun Harput'a bağlı olması ve hem de Diyarbakır'da istinsah edilen eser üzerinde Harput Müftüsü Hacı Osman Efendiye ait iki adet takriz yazısının bulunması sebebiyledir. Harput uzun zamanlar diğer ilimlerin yanı sıra kıraat ilminin okutulduğu bir yer olarak ün yapmıştır.

⁶⁶ Mustafa Atilla Akdemir, Zübde Tahkik, 57.

نسخة دیار بکر

DİYARBAKIR HALK KÜTÜPHANESİNDE 787 NUMARADAKİ NÜSHADAN
BAZI VARAKLAR

Suud Medine-i Münevvere Melik Abdülaziz Kütüphanesi 50 Numaradaki Nusha'dan
Örnek

KAYNAKÇA

Karaçam, İsmail, *Kırâat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kırâatların Yorum Farklarına Etkisi*, İstanbul, 1996.

Ünal, Mehmet, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, İstanbul, Fecr Yay, 2005.

Karaçam, İsmail, *Kuran-ı Kerim'in Nüzulu ve Kıraati*, İstanbul: M. Ü. İ. F. V. Y., 1995.

Doğan, Mehmet; *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Ülke Yay, 1994.

Çetin, Abdurrahman, *Kırâatların Tefsire Etkisi Kur'an'ın Farklı Yorumlarına Tesir Eden Kırâatlar*, İstanbul, 2001.

Yüksel, Ali Osman, *İbn Cezeri ve Tayyibetü'n-Neşr*, İ.F.A.V. İstanbul, 1996.

Akdemir, Mustafa Atilla, *Zübde Tahkik*, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, III, Meral yay. İstanbul, ts.

Aktepe, M.Münir, "Mahmut I", *İA*, VII, 164-165.

Bozkurt, Nebi, "Dârulkurrâ", *DİA*, VIII, 544.

Darkot, Besim, "Harput", *İA*, V, 296-299.

Küçük, Cevdet, "Abdülmeccid", *DİA*, I, 261.

Muhammed Emin Efendi, b. Abdullah b. Muhammed Sâlih, *Umdetü'l-Hullân fî İdâhı Zübdeti'l-İrfân*, İstanbul 1853.

Paluvî, Hâmid b. Abdülfettâh, *Zübdetü'l-İrfân fî Vücûhi'l-Kur'an*, Tire Necip Paşa Ktp., Diğer Vakıflar Bl., Nr. 52.

Tobay, Ahmet, *Yûsuf Efendizâde Abdullah Hilmi ve Hadis Şerhciliğindeki Yeri* (Doktora Tezi, Marmara Ü. 1991).

Türk Ans., *Türk Ansiklopedisi*, M.E.B. Basımevi, Ankara 1977.

Paluvî, Hamid b. Abdilfettah, *Zübdetü'l-İrfân*, İstanbul, 1894.

Suyuti, Celalüddin Abdurrahman b. Ebibekr, *el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'an*, Beyrut, 1978.

Rûmi, Muhammed Emin b. Abdillâh, *Umdetü'l-Hüllân*, İstanbul, 1854.

İbn Cezeri, Muhammed b. Cezeri, *en-Neşr fî'l-Kırâati'l-Aşr*, Mısır, tsz.